

STRUKTUUR-SÜSTEEMSE PSÜHHOLOOGIA ALUSED

II

Minu Ise areng: inimlapsest Inimeseks

Aaro Toomela

Tartu 2017

Copyright © Aaro Toomela ja Väike Vanker 2017

Toimetaja: Katrin Kern

Korrektor: Merle Hirvlaan

Indeks: Maaris Raudsepp

Kaane kujundus: Soraya Jesus Salomão ja Anna Lauk

Kaanel kasutatud Soraya Jesus Salomão maali

Makett ja küljendus: Anna Lauk

Autoriõigus: Aaro Toomela ja OÜ Väike Vanker, 2017.

Teksti kõik õigused kaitstud. Ilma autoriõiguse omanike eelneva kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaanilisel, elektroonilisel ega muul viisil.

Kirjastus Väike Vanker teavitab Teid e-posti teel iga uue raamatu ilmumisest, kui registreerite: www.print.ee/registreeri/

ISBN 978-9949-9152-6-2

*Isale,
kes avas mulle
tuhandete maailmade ukсед*

Sisukord

<i>Eessõna ja sissejuhatus</i>	9
I OSA. Lapse areng: (näiliselt) eluvõõras ehk teoreetiline alus	15
1. peatükk. Minu Ise arengu astmed: Vögotski teooria	21
2. peatükk. Minu Ise arengu astmete struktuur-süsteemse teooria poole. Mõned printsiibid	57
<i>Etteruttav interluudium</i>	84
3. peatükk. Minu Ise arengu astmed: meelemärkide arengustaadiumid	91
4. peatükk. Minu Ise arengu astmed: keelemärkide arengustaadiumid	110
5. peatükk. Mõned teoreetilised ideed edaspidise segaduse vältimiseks	143
6. peatükk. Mõned teoreetilised ideed edaspidise segaduse vältimiseks. Jätk	173
II OSA. Lapse areng: teoriast reaalsesse maailma	205
7. peatükk. Lapse meelepõhised arengustaadiumid: bioloogilised alused	208
8. peatükk. Lapse meelepõhised arengustaadiumid: assotsiatiivsed märgid	225
9. peatükk. Lapse meelepõhised arengustaadiumid: Molyneux' küsimus	242
10. peatükk. Lapse meelepõhised arengustaadiumid: asjamärgid	284
11. peatükk. Lapse meelepõhised arengustaadiumid: situatsioonimärgid	308
12. peatükk. Lapse meelepõhised arengustaadiumid: keele ja kõne naturaalne areng	343
13. peatükk. Lapse keelemärkide areng: esimesed sõnad ehk sünkreetseid mõisted	380

14. peatükk. Lapse keelemärkide areng: asjamõisted – 1,5 aastat	400
15. peatükk. Lapse keelemärkide areng: igapäevamõisted – 3 aastat	447
16. peatükk. Lapse keelemärkide areng: loogilised mõisted – 7 aastat	473
17. peatükk. Lapse keelemärkide areng: tõelised mõisted – 12 aastat	522
<i>Lõpetuseks</i>	548
<i>Viidatud kirjandus</i>	560
<i>Indeks</i>	655

Eessõna ja sissejuhatus

Psüühika ehk Minu Ise on üks ütlemata keeruline ja põnev nähtus. Eriti tore on psüühika juures see, et me seda nii vähe mõistame. See väide võib tunduda liialdusena – psühholoogiateadlased on ju sajan-di(te) jooksul teinud väga palju uuringuid¹ ja vastavalt peaks meil ka arusaam Minu Ise toimimisest juba päris hea olema. Mulle tundub siiski, et tegelikult meie arusaamise tase nii roosiline pole. Küsimusi on meil palju rohkem kui vastuseid – kusjuures paistab, et veel rohkem on küsimusi, mida pole õieti küsitudki, kuigi peaks. Üks väga põnev valdkond, kus küsimusi on rohkem kui vastuseid, on Minu Ise areng. Seda me siin raamatus uurima hakkamegi.

Ja nüüd kohe olemegi jõudnud esimese veidi ebamugava kohani. See raamat on psüühika arengust, vaimse arengu teest, mida mööda inimesed sünnist alates liikuma hakkavad, kusjuures olenevalt arengut toetava keskkonna keerukusest ja iga inimese isiklikust bioloogiliselt piiratud arengupotentsiaalst jõuab igaüks mõnevõrra erinevasse kohta välja. Selleks et mõista arengut, peab enne olema selge, mis see on, mille arengust juttu on. Jaa-jaa, see on psüühika, aga mis psüühika on

¹ Kui palju neid uuringuid tehtud on, ei oska ma öelda. Aga umbes arvata võime. Hinnanguliselt jõudis kõigi maailmas avaldatud teadusartiklite arv üle 50 miljoni 2009. aastal (Jinha, 2010). Praegu lisandub sellele igal aastal nii umbes poolteist miljonit teadusartiklit, leiti samas uuringus. Isegi kui psühholoogia osakaal nende teadusartiklite hulgas moodustab vaid mõne protsendi, võime julgelt arvata, et psühholoogiauuringuid ei ole alla miljoni, pigem palju rohkem.

ja miks seda just sellisena ja mitte mõnel teisel viisil määratlema peaks, on omaette ja päris keeruline teema. Arengu teema ise on päris-päris mitmekülgne ja sellele üksi kulub terve raamat. Psüühika teema on ka mitmekülgne ja sellele teemale kulub ka terve raamat. Kusjuures see psüühika raamat peaks olema läbi loetud – ja läbi mõeldud – enne, kui arengu raamatusse süveneda. Siin see probleemikene ongi. Käesolev arengu raamat on kirjutatud, lähtudes psüühika käsitlesest, mille kohta minule teadaolevalt on siiaaani kirjutatud ainult üks raamat² – „**Kultuur, kõne ja Minu Ise**“ (siin raamatus viidatakse sellele raamatule korduvalt; kuna ma olen olnud laisk, siis täispealkirja asemel on edaspidi lühidalt **KKMI**). Kes on suutnud siiaaani lugeda, ehk juba aimab, et **KKMI** autor on ka Aaro Toomela. Niisiis, kes soovib käesolevast raamatust aru saada, peaks **KKMI** enne läbi lugema.

Siin on tegelikult sõnum ka neile, kes juhtumisi (või mitte juhtumisi) juba on **KKMI** läbi lugenud. Kes tahab **KKMI**st paremini aru saada, peaks ka selle arenguraamatu läbi lugema. Ühelt poolt saab siin raamatus selgeks, kuidas ikkagi ilma psüühikata vastsündinust kujuneb ülipõneva vaimse maailmaga *Minu Ise*. Sellele **KKMI**s piisavalt detailset vastust ei leia. Teiselt poolt on siin raamatus midagi, millest ehk **KKMI**s natuke puudu jäi: seal on küll palju arutlusi ja põhjendusi, kuid veidi vajaka jääb faktidest. Siin raamatus on fakte palju; võib öelda, et siit leiab **KKMI**s toodud teooriale empiirilise aluse; loomulikult mitte kogu **KKMI**s kirjeldatud *Minu Ise* teooriale, kuid ühele selle kesksele teljele, milleks mõistagi on areng.

See kõik oleks ju tore, aga nüüd oleme jõudnud teise ebamugava kohani. Palju fakte tähendab paraku, et see raamat on kohati päris igav. Mingis mõttes võiks seda võrrelda Charles Darwini raamatuga liikide tekkimisest (Darwin, 1872). Ma muidugi ei väida, et käesolev raamat oleks sama vägev kui Darwini oma – ma kahtlustan, et

² Sellest ei järeldu, et tegemist oleks autori *Minu Ise* käsitlesega, millel puudub suhe teiste õpetlaste arusaamadega. Otse vastupidi, selles raamatus esitatakse küll uudseid arusaamu, kuid need põhinevad sadade õpetlaste töödel. Siiski on see ainuke mulle teadaolev raamat, kus struktuur-süsteemne arusaam psüühikast on kompaktselt esitatud.

erinevalt minust oli Darwin tark mees. Aga vähemalt igavuses võib meie arenguraamat Darwini omaga võistelda küll. Kõik olulised evolutsiooniteooria printsiibid, mis seal raamatus kirjas, võiks vabalt kümme-konnal leheküljel kokku võtta. No hea küll, ehk paarikümnel. Aga ülejäänud peaaegu viissada lehekülge on küll igavad. Faktid ja faktid ja faktid ja ... faktid. Vaadake kas või esimese peatüki algust: kolm lehekülge ülihuvitavate printsiipide kirjeldustega ja siis ainuüksi järgmisel kolmel leheküljel on juba juttu lihasööjate loomade ja lindude erinevustest, aedades kasvavate taimede pungade eripäradest (sealhulgas näiteks virsikupuude ja tavaliste rooside pungadest), kodustatud ja metsikute partide luude erinevustest, lehmade ja kitsede udaratest, koduloomade tilpnevatest kõrvadest, valgetest kassidest, erivärvilistest lammastest ja sigadest, karvututest koertest ja nende hammastest, tuvide jalgadest ja nokkadest, hüatsintidest, kartulitest, daaliatest jne. Ja nii suurem osa sellest raamatust. Kusjuures – Darwini kirjeldatud printsiibid ei oleks ilma nende tuhandete faktideta kedagi veennud. Need faktid on selles raamatus vältimatult vajalikud. Aga ikkagi oli mul igav neid fakte lugeda. Ja ma kahtlustan, et paljudel teistel ka.

Nii ka siin raamatus – kasutatud kirjanduse viiteid kokku pannud programm teatas, et siin raamatus on viidatud 1324 allikale. Suurema osa neist moodustavad erinevate arengu-uuringute kirjeldused. Nii et siit raamatust võib kindlasti leida enam kui 1000 fakti eri vanuses laste arengu kohta ja neid järjest lugeda ei ole vist eriti huvitav. Samas aga ilma nende faktideta ka ei saa: teooria ilma faktideta ei ole teooria, vaid parimal juhul oletus ehk hüpotees. Seepärast on neid fakte vaja ja *selles mõttes* võib nende lugemine ehk isegi huvitav olla. Sest neist kõigist kokku saab minu meelet päris kenasti järeldada: jah, arengut võib tõesti olla mõtet just niimoodi käsitleda, nagu siin raamatus seda tehakse. Enamgi – kuna see raamat täiendab eelmist, siis selgub samuti, et ka KKMI kirjeldatud arusaam Minu Isest ei seisa savijalgadel, vaid on kooskõlas päris suure hulga uuringutulemustega.

Ma ei tohi nimetamata jätta ka kolmandat selle raamatu eripära, mida mõni võib ka puuduseks pidada. See eripära kehtib ka KKMI kohta, mida ma sealses eessõnas samuti nimetasin: lugeja võiks siin

raamatus esitatud seisukohtadesse suhtuda väga ettevaatlikult. Seal ma kirjutasin, et raamatus esitatu erineb põhimõtteliselt valdava enamiku tänapäeva psühholoogide arusaamadest. Kuna unikaalne ja uudne seisukoht ei pruugi olla sisukas, tasub hoolega mõelda esitatud argumentidele, enne kui lugeja mõne seisukoha mõistlikuks tunnistab. See kehtib ka käesoleva raamatu kohta.

Toon KKMI eessõnast veel mõned lõigud, mis sobivad siia sama hästi, kui nad sinna sobisid. Esmalt siinse arenguteooria ülesehitusest, mille kohta kehtib kenasti järgnev.

Siin raamatus toodud teooria on – kõigi oma puudustega – minu oma, kuid ma ei ole kindlasti selle ainuke autor. Ma olen väga tänulik paljudele suurtele õpetlastele, kes on meile jätnud oma mõtted ja arusaamad, millest olen saanud lähtuda.

Kes need suured õpetlased olid, leiate allpool ilusasti üles, loodetavasti pole ma kedagi neist unustanud märkida. Samuti kehtib käesoleva raamatu kohta järgmine lõik:

Kõiki, kellele mul on põhjust tänulik olla, ei mahu siia kirja panema. Nende seas terve hulk üliõpilasi, kes on minu loengutel kaasa mõelnud ja sundinud mind oma ideid arusaadavamas vormis väljendama. Kindlasti tahan nimepidi nimetada Jaan Valsineri, kellela ma oleks psühholoogiast arvatavasti ammu ära läinud. Ning muidugi gruppi „segaseid“, kes oma aega ja vaeva kulutasid ning selle raamatu varasemaid versioone lihvida aitasid (tähestikulises järjekorras): Grete Arro, Lauri Koobas, Rael-Helen Ventsel, Reigo Kinusar, Tiit Kõnnussaar ja Valdar Tammik. Eriline koht kogu kirjutamise protsessis oli Sorayal, kes lisis siia raamatusse nii mõnelegi kasuliku mõtte ja suutis lisaks kõigele taluda kogu seda aega, mil ma inimeste maailmast ideede maailma olin läinud. [...] Peaaegu lõpuks – aga sugugi mitte viimasena – tahan ka ära märkida tagasihoidliku metseeni, kelle stipendium sundis

mind seda raamatut kirjutama asuma. Ilma temata ei oleks ma niipea neid mõtteid oma peast paberile saanud.

Nagu KKMI, tahan siingi märkida, et see raamat valmis hoolimata Eesti märkimisväärselt totrast teaduse finantseerimise süsteemist, mis tundub olevat üles ehitatud nii, et selliseid raamatuid mitte kunagi ei kirjutataks. Nüüd, mõned aastad hiljem, saan siia lisada ka teise olulise teguri, millest hoolimata see raamat ikkagi valmis sai. Vahepeal tabas Eesti ülikooli reorganiseerimine. Minu koduülikooli uus ülesehitus (nii palju, kui ma tean, kehtib sama teatud määral ka teiste ümberkorraldatud Eesti ülikoolide kohta) on tõeliselt tähelepanuväärne. Minu meelest ei ole ühtegi olulist efektiivse organisatsiooni ülesehituse põhimõtet, mida meie uus elukorraldus ei rikuks. See kõik tundub olevat tõeline destruktivse organisatsioonikorralduse uurimise näidiskspereiment, mis suurepäraselt Eesti teaduskorralduse süsteemi täiendab. Sellegipoolest on see raamat valmis saanud. Aga kes teab, ehk olekski maailmale parem olnud, kui see raamat (need raamatud) oleks kirjutamata jäänud? Sel juhul olen ma muidugi oma hinnangutes eksinud. Kui see tõepoolest nii peaks olema, võin teadlasena tunnista – oeh, sassi läks! Sest teadlane, kes ei tunnista, et võib eksida, pole päris teadlane, vaid pigem soolapuhuja.

Nonii. Olemegi raamatu endani jõudnud. Mida siit siis leida võib? Olen selle raamatu jaotanud kahte ossa. Esimene osa on teoreetiline ja pole seepärast kuigi huvitav. Teine osa aga sisaldab teooriat toetavaid fakte, mida on nii palju, et nende lugemine on lihtsalt igav. Ma poleks seda kõike teinud, kui ei loodaks, et kokku annavad need kaks negatiivsete omadustega osa positiivsete omadustega terviku: põneva arusaama sellest, millised me oleme ja kuidas me sellisteks saime.

Raamatu esimeses osas tegeleme jälle, nagu tegime seda ka KKMI, väga palju määratlemisega. Siin kirjeldame Minu Ise arengu mõistmiseks olulisi mõisteid ja paneme kokku teooria selle kohta, mis on areng ning kuidas ja miks areng toimub just sellisel viisil, nagu meil on põhjust teoreetiliselt arvata. Kaks peatükki kulub arengustaadiumide teooria kirjeldusele, esimene neist meelemärgilise arengu

staadiumidele ja teine keelemärgilise omadele. Seejärel mõtiskleme veel veidi inimlapse ja kogu eluslooduse arengukäikude osalise katvuse üle ning uurime paari muud teoreetiliselt olulist küsimust. Teises osas aga vaatame arengustaadiumid ükshaaval üle ja uurime, kuidas teooria päris laste tegeliku arengu kirjeldustega kokku sobib. Väga hästi sobib. Seda enam, et olen püüdnud leida just selliseid andmeid, mis esmapilgul tunduvad meie teooriat ümber lükkavad. Seda siiski ei juhtu. Ja päris raamatu lõpus (tõsi küll, siiski enne kasutatud kirjanduse loetelu) on kokkuvõttev peatükk, milles – uskuge või mitte – võtame raamatus käsitletu kokku. Vaatame ka sellele, mis suunas oleks huvitav ja mõistlik edasi minna. Kes lugemisega sinnamaani on jõudnud, tunneb nii enda kui ka teiste inimeste vaimumaailma palju paremini kui enne. Nii mõnigi veider käitumisviis, ootamatu reaktsioon või muidu nagu aruka inimese arusaamatult lihtsameelne tegutsemine saab selle raamatu abil seletuse. Ja mis eriti vahva, võimalused Minu Iset paremini mõista ei ole sellega sugugi ammendunud. Ees on veel terve hulk huvitavaid teemasid. Kusjuures, ma väga loodan, lausa usun, et *see* raamat on kõige igavam. Mis tähendab, et nii KKMI kui ka sellele järgnevad nii igavad (enam) pole. Kui mitte muul põhjusel, siis vähemalt ettekujutuse saamiseks sellest, mis tasemest hullemaks enam minna ei saa, võiks ju ka selle raamatu läbi lugeda?

Eessõna lõpetuseks sobib jälle lõiguke KKMIst, seekord sealse sissejuhatuse lõpp. Niisiis neile, kes soovivad edasi lugeda – tere tulemast ja astuge palun edasi! Ja neile, kellele see sissejuhatus väljahatuseks oli – aitäh, oli kena kohtuda!

Aaro Toomela

Sepamäe Edumeelse Mõtte Akadeemia
(*Sepamäe Academy of Advanced Thought*)
Veebruar 2017

I OSA

*Lapse areng:
(näiliselt) eluvõõras ehk teoreetiline alus*

Teooria on miski, mis tundub paljudele olevat eluvõõras ja see-
ga ka mitte eriti tarvilik. Kui teadlased juba olemas on, siis võiksid
nad maksumaksja raha kasulikult kulutada – igapäevaelus ettetu-
levate probleemide lahendamiseks ja igasuguste elu mugavamaks
tegevate vidinate loomiseks. Sellist suhtumist teoriasse võib koha-
ta näiteks hinnangutes, mismoodi peaks Eestis teadust arendama ja
kõrgharidussüsteemi üles ehitama ning kui oluline on ikka teha ra-
kendusuuringuid ja koolitada vajalikke spetsialiste (näiteks insenere
ja loodusteadlasi) mittevajalike asemel. Sealjuures on veelgi veidram,
et baasteadustes, mis peaks nagu teooriate loomisega tegelema, on
kõige olulisemaks teadusuuringute väljundiks saanud publikatsioonide
ja neile tehtud viidete arv (vrd nt Eesti Arengufond, 2016; Uk-
rainiski, Kanep & Timpmann, 2016). Tõtt-öelda on sellises kontekstis
„teooria“ teisejärguliseks pidamine igati põhjendatud. Teadusteooria
kvaliteedil ei pruugi ei publikatsioonide ega neile tehtavate viidete ar-
vuga üldse mingit seost olla. Kahtlemata võib heale teooriale vahel
palju viiteid koguneda. Samas võib väga viidatuks osutada ka tekst,
mis hiljem osutub päris mõttetuks. Ka vastupidi võib juhtuda: suu-
repärane teooria võib koguda väga tagasihoidlikud viitamisnäitajad
(meie raamatutest võib neid näiteid mitmeid leida; eriti teenimatult
on tähelepanuta näiteks Pjotr Anohhini tööd, kellela me psüühikast
vähe ning elust ja selle olemusest peaaegu üldse midagi aru ei saaks).
Ja kui „teadustöö“ peamiseks kriteeriumiks on selle populaarsus, siis
asendubki sisukas teadus päris ruttu „populaarsustööga“.

Mitte kõik ei arva, et teooria on tore (kui on), aga praktilised uu-
ringud on palju kasulikumad. Paljudele võib olla tuttav väljend: pole
midagi praktilisemat kui hea teooria. Nii mõnigi teab ka, kustkohast
see mõte pärit on – loomulikult Nõukogude Liidu Kommunistliku

Partei XXV kongressil partei peasekretäri Leonid Brežnevi esitatud aruandekõnest (Brezhnev, 1976, lk 72)! Tema teadis täpselt: „Me teame suurepäraselt, et teadus-tehnilise progressi jõuline voog kuivab, kui fundamentaalsed uuringud seda pidevalt ei toida“ (samas). Nojah, parteitegelase puhul, kes oma elu jooksul jõudis lootusetult palju lol-lusi rääkida, on üllatav jutust sisukat mõtet leida. Aga kui väga palju rääkida, siis selgub, et vahel võib see juhtuda. Seda enam, et selle suurepärase mõtte peale on tulnud ka arukad inimesed, esimesena arvata-vasti meilegi KKMist riivamisi tuttav Kurt Lewin. Tema nimelt arvas ka: „Pole midagi praktilisemat kui hea teooria“ (Lewin, 1945, lk 129; 1997b, lk 288). Mulle tundub, et selle väljendi juures pööratakse liiga vähe tähelepanu sellele, et Lewin räägib *heast* teooriast. Ta tegi ka sel-geks, mida see tähendab. Ta osutas, et rakendusteadused ilma kohase teoreetilise toeta on puudulikud, nad hakkavad liikuma piki kulukat, ebaefektiivset ja piiratud katse-eksituse meetodi rada (Lewin, 1997b, lk 288). Toon siia lõigu tema teisest tööst, milles sisalduvad mõned väga olulised mõtted:

Uurijad on hakanud märkama, et lihtsalt faktide kuhjamine viib ainult kaootilise ja mitteproduktiivse olukorrani. Lihtne faktide kogumine on vältimatult vajalik teatud teaduse arengu staadiumides; see on tervislik reaktsioon teooriate filosoofilise ja spekulatiivse ehitamise vastu. Kuid see ei saa anda rahuldavat vastust küsimustele sündmuste põhjuste ja tingimuste kohta. Vaid teooriate abil saame määratleda põhjuslike suhteid. Teadus ilma teooriata on pime, kuna tal puudub element, mis ainukesena on võimeline organiseerima fakte ja andma uuringutele suunda. Isegi praktilisest vaatepunktist on tühipaljal faktide kuhjamil väga piiratud väärtus. Nii ei saa vastata praktiliste eesmärkide saavutamiseks kõige olulisemale küsimusele – nimelt, mida peaks soovitud tulemuse saamiseks tegema konkreetsetel juhtudel? Sellele küsimusele vastamiseks peab vältimatult olemas olema teooria, kuid see peab olema teooria, mis on empiiriline, mitte spekulatiivne. See

tähendab, et teooria ja faktid peavad olema üksteisega tihedalt seotud. Psühholoogia vajab mõisteid, mis on rakendatavad mitte ainult üksikutes valdkondades, nagu arengupsühholoogia, loomapsühholoogia või psühhopaatoloogia, vaid mis on samaväärselt rakendatavad kõigile neile (Lewin, 1936, lk 4–5).

Niisiis, teooriat on vaja, See peab olema hea – teooria peab kujunema empiirilisel alusel ning võimaldama mõista psüühikat tervikliku nähtusena selle erinevates avaldustes ja vormides. Ainult nii on võimalik avastada, mida peaks konkreetsetel üksikjuhtudel tegema mingisuguste eesmärkide saavutamiseks valdkondades, kus tavakogemusest ei piisa. Nüüdisaja psühholoogiat, nagu nägime KKMI, iseloomustavad kõik puudused, millele Lewin osutas: see on killustatud, tegeleb eelkõige faktide kuhjamisega ega ole siiani suutnud panna alust psüühika terviklikule käsitlemisele. Sellise psühholoogia teooriaid pole tõesti eriti vaja, sest nende alusel pole võimalik hinnata, mida peaks konkreetsetel juhtudel tegema.

Meie liigume tasapisi sellise teooria poole. KKMIst leiate terve hulga (minu meelest) kooskõlalisi teoreetilisi ideid psüühika olemuse ja ülesehituse kohta. Siin raamatus lisame mõned olulised tükid, mis esimesse raamatusse ei mahtunud. Kõigepealt laiendame teooriat ja uurime, kuidas täpselt Minu Ise areneb. See on rakenduslikult ülioluline, kuna psühholoogia rakendamise sisu ja olemus on selliste tegevuste tegemine, mille tulemusena psüühika muutub; igasuguse sellise soovitava psüühilise muutuse olemuseks, nagu me allpool teada saame, on psüühiline areng. Kui teooria on laiendatud, siis astume järgmise olulise sammu: me uurime, kas meie teooria on vaid filosoofilis-spekulatiivne või mitte, ja avastame suure hulga empiirilisi fakte, mis meie teooria jalgupidi maa peale toovad.

Niisugused on siis meie raamatutes arendatava-eesitatava teooria loomise eesmärgid. Teadlasena ei saa ma sugugi kindel olla, et mul sellise mitespekulatiivse psühholoogia üldteooria loomine õnnestunud on. Kuid võime täiesti kindlad olla: kui me niisugust teooriat luua ei

püüa, siis me seda ei saa ka. KKMI lõpus tutvustasin ennast – olen Aaro Sussanin ja palun endale järgneda. Kas me ka kuhugi mõistlikku kohta välja jõuame, ei saa ma kindlalt lubada. Halvimal juhul saame teada, et oleks võinud teise raja valida. Kuid uue raja valimiseks on lugeja juba treenitud ja seega kindlasti saavutanud edumaa nende ees, kes meist maha jäid ja endiselt metsa ääres hagu korjavad ... või korjavad nad fakte või mida iganes.

Mis meid järgmisena ees ootab? Ma juba nimetasin eessõnasissejuhatuses, et alustame jälle määratlemisega. Miks me seda teeme? Minu Ise arengu mõistmiseks peame kasutama tervet rida maailma väga olulistele nähtustele osutavaid mõisteid. Need mõisted, nagu tänapäeva psühholoogias tavaks, on seotud sõnavormidega, millega eri õpetlased (ja ootamatult sageli ka samad õpetlased oma erinevates töödes) osutavad põhimõtteliselt täiesti erinevatele asjadele-nähtustele. Nii ei saa muidugi kuigi mõistlikku ettekujutust sellest, mida mõista tahame. Seega peame selgeks tegema, mida me täpselt üht või teist sõna kasutades silmas peame. Kusjuures meie ülesanne on huvitav: me ei saa lihtsalt ükshaaval iga mõiste üle mõtiskleda ja mingi kindla määratluseni jõuda. Meil, jälle erinevalt tänapäeva põhivoolu psühholoogiast, peavad kõik teooria mõisted ka omavahel nii suhestuma, et kokku saaks kooskõlalise ja tervikliku teooria. Sellega koos peame lahenduse leidma ka teisele väga olulisele probleemile. Me peame üles leidma kõik olulised asjad ja nähtused, milleta meil ei ole võimalik Minu Ise arengust terviklikku ettekujutust saada. See on üks asju, mida me siin osas teeme.

Esmalt vaatame, kuidas mõtestas arengut ja selle käiku Lev Vögotski. Edaspidi kujuneb meie teooria küll veidi teistsuguseks kui Vögotski oma. See erinevus pole aga olemuslik – võib öelda, et me lihvimise ja kooskõlastamise tema teooriat, lisame ka natuke uusi aspekte. Ometi, ma loodan, et meie teooriaarendus jääb olemuslikult vögotskilikuks. Seejärel loome oma arenguteooriale üldise raamistiku. Siin tulevad meile appi Karl Ernst von Baer ja Heinz Werner, kaks õpetlast, kes mõistsid arengut nii hästi, et kohe valus hakkab. Mõnusalt valus, muidugi. Alus kirja pandud, teeme valmis omaenda arenguastmete

teooria. Selleks kulub meil kaks peatükki. Need on väga tihedad, aga edasise mõistmiseks olulised. Õnneks pole teoreetiline jutt sellega veel päris valmis. Teooria on hea, kuna võimaldab meil märgata maailmas korrapära ka seal, kus muidu midagi organiseeritult ei tundu olevat. Nii õnnestub meil veel määratleda, mis on arengustaadium, miks ja kuidas inimese mõistus ei ole kõigis teadmiste valdkondades ühtviisi samas arengustaadiumis, kuidas arengustaadiumide läbimine seostub aju ja selle vanuselise muutumisega ja kuidas iga üksiku inimese Minu Ise areng läbib samu staadiume, mida on läbinud elusloodus oma evolutsiooni käigus. Lõpuks mõtiskleme veel selle üle, kuidas põhimõtteliselt oleks meie teooriat võimalik ümber lükata. See viimane on minu arvates ülioluline teema, kuna põhimõtteliselt ümberlukkamatut teooriat ei saa pidada teaduslikuks. Sellised ümberlukkamatud „teooriad“, nagu näeme, on pigem religioosse olemusega „deooriad“, mida loovad deoreetikutest deadlased. Annaks jõuluvana, et mina deadlaseks ei osutu.

Minu Ise arengu astmed: Võgotski teooria

Lev Võgotski – nagu me tegelikult juba KKMI raamatust teame – leidis, et psühholoogia peaks vastama kolmele küsimusele. Kaks esimest olid sellised:

Iga kultuurne käitumise meetod, ka kõige keerukam, on alati täielikult analüüsitav selle närvi- ja psüühiliste protsesside komponentideks, nii nagu iga masin on lõpuks taandatav naturaalsete jõudude ja protsesside kindlatele süsteemidele. Seejärel peab teadusliku uurimise *esimeseks ülesandeks*, kui see tegeleb käitumise mõne kultuurse meetodiga, olema *selle meetodi analüüs*, s.t lagundamine osadeks, milleks on naturaalsed psüühilised protsessid. [...] Teadusliku uurimise *teine ülesanne on selle meetodi struktuuri väljaselgitamine*. Kuigi iga kultuurse käitumise meetod koosneb, nagu analüüs näitab, naturaalsetest psüühilistest protsessidest, ei ühenda see meetod neid mitte mehhaaniliselt, vaid struktuuriliselt viisil. Teiste sõnadega, kõik selle meetodi osadeks olevad protsessid moodustavad keeruka funktsionaalse ja struktuurilise ühtsuse. [...] Sama probleem, mis on lahendatud erinevate vahenditega, on erineva struktuuriga. (Vygotsky, 1994, lk 59–61, minu rõhutus)

Nende mõlema ülesande lahendamise tegelesime esimeses raamatus. Seal leidsime psüühika elemendid ja funktsionaalsed

süsteemide teooria toel ka nendest elementidest moodustunud struktuurse terviku. Nägime, kuidas keelemärgi – ühe elemendi – seostumisel psüühilisse struktuuri muutuvad ka psüühika kui terviku omadused. See kõik aitas meil Minu Isest palju paremini aru saada. Kuid neile kahele põhimõttelisele küsimusele vastamisest on vähe, meil on vaja lisaks vastata ka kolmandale:

Kuid see *struktuur ei jää muutumatuks*. See on kõikidest kõige olulisem idee, mida me lapse kultuurse arengu kohta teame. See struktuur ei ole väliselt valmistehtud asi. Ta sünnib vastavuses teatud seaduspäradele lapse naturaalse arengu kindlal staadiumil. [...] Pärast selle struktuuri tekkimist ei jää ta muutumatuks, vaid allub pikale seesmisele muutusele, millel on *kõik arengu tunnused*. [...] See areng on kindlasti erilist liiki, olles radikaalselt erinev orgaanilisest arengust ja tal on omaenda kindlad seadused. (Vygotsky, 1994, lk 62, minu rõhutus)

Meie kolmas ülesanne, millele on pühendatud see raamat, ongi psüühika *arengu* uurimine ja mõistmine. Milleks meile veel see? Vastus tuleneb meie struktuuriteooriast: nähtuse mõistmiseks peame teadma selle struktuuri, elemente nende erilises seoses.³ Ükskõik millise asja arengu käigus selle asja struktuur muutub – ja meil on vaja teada, millised need erinevad, arenguliselt üksteisele järgnevad struktuurid on. Nii et üks põhjusi arengut uurida on see, et me lahendame

³ Tuletame siin igaks juhuks meelde (vt KKMI): struktuur ehk süsteem on eristatavatest osadest nende erilistes suhetes moodustuv uudsete omadustega tervik. Iga asi, iga nähtus meie maailmas on struktuur. Nii ka Minu Ise, mis kõige üldisemal tasemel on eristatav kaheks elemendiks, indiviidiks ja tema psüühiliseks keskkonnaks. Kumbki neist moodustab omakorda terviku, milles on eristatavad kindlates suhetes allelemendid. Näiteks Minu Ise indiviidi komponendis eristatakse esmalt kõik elusorganismi sihipärase tegevuse aluseks olevad elemendid: motiivi, vajaduse, retseptorid/meeled ja tegevuse aktiveerimise. Elusolendist areneb psüühiline, kui struktuuri lisanduvad uued elemendid: mälu, mõtlemine, tegevuse planeerimine ja hilisemal arenguastmel ka emotsioon.

Indeks

Selle raamatu indeksi leiad PDF-formaadis siit:
www.print.ee/indeksid/159

